

Др НЕНАД АНЖЕЛ
Јагодина, Србија
Е-адреса: nenad.anzel@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-3019-0136>

ДВЕ ПОСЕТЕ БУГАРСКОГ КРАЉА ФЕРДИНАНДА СРБИЈИ У ЈЕСЕН 1909. ГОДИНЕ

САЖЕТАК: Почетком XX века сложене међународне прилике подстакле су Србију и Бугарску на интензивирање напора ка постизању политичког споразума. Суочена са агресивном политиком Аустроугарске, Србија је тежила обезбеђивању спољнополитичке стабилности, док је Бугарска истовремено настојала да се заштити од претњи Османског царства. Појачане дипломатске активности, започете 1904. године, довеле су до закључења савеза у јулу 1905. године, који, међутим, није заживео у пракси услед нерешених спорова, пре свега око питања Македоније. Након анексије Босне и Херцеговине 1908. године и пораста страха од експанзионистичких тежњи Двојне монархије, односи између две државе постепено су се побољшавали. Почетком 1909. године реализована је посета српског министра иностраних дела Милована Миловановића Софији, након чега су уследиле и две посете бугарског монарха Србији током јесени исте године. Ове дипломатске активности представљале су значајан корак ка интензивирању међудржавних односа. Рад има за циљ да анализира резултате Фердинандових посета Србији и истакне њихов значај за даље кораке ка успостављању политичког и војног савеза између Србије и Бугарске.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: краљ Фердинанд; Милован Миловановић; Бугарска; Србија; споразум

Анексиона криза и њен болан завршетак по националне интересе Србије изазвали су незадовољство и огорчење у српском народу и друштву. Влада у Београду, на челу са Стојаном Новаковићем, често називана владом „четворне коалиције”¹, била је принуђена да прихвати анексију Босне и Херцеговине под притиском Аустроугарске и великих сила. Снагом ауторитета и манифестацијом јединства свих кључних политичких чинилаца у земљи, влада и

¹ О влади „четворне коалиције” Стојана Новаковића вид. у: Ђорђе Ђурић, „Стојан Новаковић на челу ’четворне коалиције’”, у: *Стојан Новаковић. Поводом сто седамдесет њених година од рођења*, Београд 2018, 137–145.

њен председник Новаковић успели су да новонастала ситуација буде релативно мирно прихваћена у народу. Рат са Двојном монархијом није био опција, јер је Србија била евидентно слабији противник. С друге стране, ниједна велика сила није желела да због Србије крене у обрачун са Аустроугарском и њеном заштитницом Немачком.¹

У новој влади функцију министра иностраних дела обављао је Милован Миловановић, који је, заједно са председником владе Новаковићем, предано радио на анализи новонасталих околности на Балканском полуострву и утврђивању корака које је српска влада требало да предузме, у циљу реализације сопствених националних интереса. Ти кораци првенствено су били усмерени ка нормализацији пољуљаних односа са Аустроугарском и Османским царством поводом питања статуса српског живља у Старој Србији и Македонији. Посебна пажња била је посвећена односима са суседном Бугарском.²

Што се тиче постизања споразума са Бугарском, Миловановић је сматрао да је по том питању предуслов претходно добар однос Београда са Аустроугарском. Србија је у последњој кризи, сматрао је српски дипломата, показала да хоће и може да брани своју независност и да је по том питању не треба потцењивати. Европа би, тврдио је он, требало да спречи Аустроугарску да „потчини себи и свом утицају Балканско полуострво”, да се одрекне своје „освајачке политике” на Балкану и да пристане на формулу „Балкан балканским народима”. Докле год Двојна монархија има „прохтева на балканске земље у нади да ће их заузети”, све више ће Бугарској чинити „авансе” како би је удаљила од Србије. Миловановић је сумњао да Бугарска може да одоли „таквим авансима као што то искуство и показује”. Из тог разлога, „док траје тако неодређено стање”, не треба да су према Аустроугарској „све капије затворене и сви мостови прекинути”. Беч нема „никаких интереса” да помаже Бугарску на штету српских интереса. Да ли ће то чинити, питао се Миловановић, то није знао, али је Аустроугарска морала да рачуна на „апсолутну непомирљивост” Србије према њеним тежњама. Стога је потребно, колико год је могуће, заузети став којим би се Беч уверио да се са Србијом може „погодити” у случају да јој „општеевропске прилике допусте да уђе у Солун”, а надати се ипак да до тога неће доћи. Поучен дипломатским искуством из Анексионе кризе, Миловановић је био свестан да Србија не би била у стању да спречи евентуални продор Монархије ка Солуну, али је трезвено размишљао да је за такву „евентуалност” боље за Србију да обезбеди што бољи положај. Буде ли обрнуто и Аустроугарска буде спречена да врши даљи продор на Балканско полуострво, онда држање Србије према њој треба да буде такво да Монархија нема „никакав рачун бити неповерљива” према Србији, као и према другима, и на тај начин да не сматра сваку српску „тековину” као њену „штету и опасност”. У том случају, интерес Беча не би био да „штети” Србију у корист Бугарске већ, напротив, да помогне Србију „да што даље према Истоку и Југу захвати”.³

¹ Михаило Војводић, *Само својим ђуштем. Стојан Новаковић у скућенинском и јавном животу Србије 1905–1915*, Београд 2015, 115.

² *Истио*, 116–117.

³ Државни архив Србије (ДАС), Лични фонд Милована Миловановића (ММ), Ф-ХІ, 9. април 1909, 14–16.

Миловановић је сматрао да је опасно за сваку малу државу да буде у непријатељству са својим моћним суседом. То се, по њему, нарочито односило на балканске државе, с обзиром на стално отворено балканско питање. Најтеже је „издржати” непријатељство Аустроугарске, с обзиром на њен велики политички и економски интерес на Балканском полуострву. Зато је положај Србије у односу на Бугарску био инфериоран. Чак и ако Бугарска искрено размишља о „заједници са Србијом”, положај Србије ће бити такав докле год Софија има „исправне односе према свим великим силама, а према Србији не”, а нарочито док Двојна монархија супротставља интересе Бугарске интересима Србије. „Поред војничке инфериорности Србије према Бугарској”, тврдио је Миловановић, дипломатска инфериорност оставила би још теже последице по њене интересе.⁴

Односи између Бугарске и Србије у првом реду су утицали на креирање правца и циљева српске спољне политике након Анексионе кризе. По Миловановићу, предуслов да Србија може сачувати своју независност било је стварање програма којим би окупила онај део Срба на Балканском полуострву који још увек није био потпао под власт Аустроугарске. Поменути програм Србија је могла да оствари једино у случају да између ње и Бугарске буде „утврђен искрен споразум”, који је претпостављао и заједничку акцију.⁵

Миловановић је добро схватао да је у вођењу активне балканске политике Србија морала да рачуна на два неизоставна политичка центра – Беч и Софију. Престоница Аустроугарске, Беч, био је осокољен ветром који јој је у једра непрестано давао њен највећи савезник, немачки Рајх, и Софија најближа Цариграду, са најјачом војском на Балкану и „највећим престижом од свих балканских држава”. Управо су Беч и Софија, по Миловановићу, током Анексионе кризе и у њеној припреми „дејствовали заједнички”. Међутим, заједнички интереси из времена кризе, замишљени као залог за будуће односе између Бугарске и Аустроугарске, неминовно су почели да се укрштају, тако да је „први нови корак напред” Двојне монархије у правцу југа Балканског полуострва водио Беч дубље у сферу бугарских интереса. Најновији догађаји, тврдио је Миловановић, условили су да Бугарска више не гледа себе као „обичну балканску државу” нити сматра да њена будућност „зависи од будућности осталих балканских земаља”. Она себе види као „балканску велику силу” која жели да „утврди своју хегемонију” над осталим народима и државама на Балкану.⁶

С друге стране, Србија је, пре било каквог разговора, морала бити „начисто с тим чему се од Бугарске може надати”. Од договора са Бугарском, сматрао је српски министар, зависио је „опстанак независне српске државе”. Уколико не би дошло до споразума на основу заштите српских националних интереса, Србија би морала да напусти идеју о независној држави и да „прими другу комбинацију” за своју будућност. Од капиталне важности било је, упозоравао је Миловановић, судбоносне за „будућност Српства”, учинити све што је могуће како би се обезбедило што повољнији терен за постизање споразума. С Бугарском се треба „објаснити из основа”, претензије у Маке-

⁴ Исто, 16.

⁵ ДАС, ММ, Ф-XXVI, 18. IV 1909, *Србија и Бугарска*, 29.

⁶ ДАС, ММ, Ф-XXVI, 20. април 1909, *Шта саг?*, 33.

донијати свести на неопходан минимум и истицати све користи које би Бугарска имала од договора са Србијом. Неопходно је предочити довољно јасно бугарском суседу да, у случају непостизања договора, Србија мора тражити алтернативу на другој страни. Миловановић је знао да је за договор са Бугарском неопходно посредовање великих сила, нарочито Русије. Велике силе требало је да раде на томе да Бугарска стекне уверење да је Србија вољна и у стању да се споразуме са Аустроугарском и да у потпуности уђе у сферу њених интереса. То је, пре свега, значило стварање „моста према Турској”. „Бугарска треба добро да рачуна да је за њу алтернатива: или независна и слободна Србија у Скопљу и Прилепу, или Србија са Аустроугарском у Скопљу и до Струме”.⁷

Завршетак Анексионе кризе у пролеће 1909. године означио је почетак нове фазе балканске политике српског министра спољних послова Милована Миловановића. Од тог тренутка, како је то добро уочио бугарски посланик у Београду Андреј Тошев⁸, постизање споразума са Бугарском за Миловановића је постало једно од кључних опредељења његове спољне политике. Све остале његове дипломатске активности пале су у други план. Реална бојазан од зближавања Аустроугарске и Бугарске, која је резултирала заједничком политиком приликом анексије Босне и Херцеговине и проглашења бугарске независности, затварала је све перспективе будуће сарадње Србије и Бугарске.⁹

Током априла 1909. године, свестан озбиљности тренутка, Миловановић је ужурбано отпочео рад на што бржем повезивању Србије са Бугарском. Дипломатском представнику у Софији, Светиславу Симићу, наложио је да код бугарске владе испита њено расположење поводом настале ситуације и да ради на што већој „размени мисли” са бугарским званичницима у циљу стварања што „интимније заједнице” између Београда и Софије.¹⁰ У исто време, Миловановић је радио на широј дипломатској активности код кабинета пријатељских земаља, како би преко њих утицао на званичнике у Софији да крену у преговоре са Србијом. Да би убрзао рад на постизању споразума, Миловановић је Тошеву изнео свој предлог који је садржао две могућности: прва, споразум који би одмах ступио на снагу и који би решио хитна и горужа питања, или уговор који би решавање свих проблема обухватио у ширем временском опсегу. С тим у вези, Миловановић је био спреман да прихвати аутономни статус за Македонију, иако јој се начелно противио, уз гаранције за очување националних права српског народа у тој области. Уколико није било могуће обезбедити аутономију, Миловановић је тражио правичну поделу Македоније, захтевајући одређене градове, попут Скопља, Велеса, Прилепа, Дебра и Охрида, као неопходан услов за погодбу. Истовремено српски министар је предлагао формирање економске заједнице између Бугарске и Србије кроз увођење царинске уније између две државе.¹¹

⁷ *Исјо*, 34.

⁸ Андреј Тошев (Андреј Тошев, *1867–†1944), бугарски политичар и дипломатски представник Бугарске у Србији од 1908. до 1913. године.

⁹ Димитрије Ђорђевић, *Портрети из новије српске историје*, Београд 1997, 215.

¹⁰ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*. (даље: ДСПКС), књига III, свеска 5/I, приредио: Михаило Војводић, Београд 2014, бр. 3, 182.

¹¹ Д. Ђорђевић, *н. г.*, 219.

Поред билатералних преговора између Београда и Софије, Миловановић је радио на ширењу идеје о неопходности зближавања Бугарске и Србије у престоницама пријатељских сила Антанте. Међутим, тај рад је захтевао и приступ дипломатским круговима изван простора утицаја тих сила. У Италији, држави формалној чланици Тројног савеза, српски дипломатски представник је налоге свог министра усаглашавао и заједнички на њима радио, упоредо са бугарским дипломатским представником Димитријем Ризовим¹². Посебно је било потребно упознати амбасадоре са опасношћу која је претила од стране Немачке и Аустроугарске, које су на све начине настојале да Бугарску одвоје од Србије. Тога је био свестан и министар спољних послова Италије Титони¹³, пријатељ Миловановића из времена његовог службовања у Риму. Он је лично подржавао активности усмерене ка зближавању Бугарске и Србије, али тај став није могао јавно да истиче због обавеза које је Италија имала према својим савезницима у Берлину и Бечу.¹⁴

Током својих дипломатских активности на постизању споразума са Бугарском, Миловановић је имао велику жељу да се сретне са краљем Фердинандом. Бугарски владар му је импоновао, иако је његова политика била у супротности са схватањима Миловановића. С друге стране, политика балансирања између Аустроугарске и Русије, као и смелост којом је Фердинанд водио своју политику без много скрупула и начела, будили су одушевљење код Миловановића.¹⁵ Током јуна 1909. године, у једном од извештаја који је српски представник Симић послао из Софије, пренео је Миловановићу да му је министар Стефан Паприков¹⁶ у два наврата споменуо како је краљ Фердинанд, као страствени ботаничар, изразио жељу „да се пење на Копаник”, те да би волео да ту жељу испуни током исте године. На полеђини извештаја Миловановић је написао како би му била изузетна част уколико би му бугарски краљ пружио прилику за разговор, а да ће он учинити све да краљева екскурзија „буде што пријатнија”, уколико се он за њу одлучи.¹⁷

Октобра 1909. године, министар спољних послова Бугарске Паприков, пренео је Симићу да је краљ Фердинанд¹⁸ изјавио да би желео током месеца

¹² Димитрије Ризов (Димитър Ризов, *1862–†1918), бугарски дипломата, револуционар и политичар. Учествовао је у организацији уједињења Источне Румелије и Кнежевине Бугарске 1885. године. Један од највећих заговарача склапања савеза између Бугарске и Србије. Опширније о животу и раду вид. у: Снежана Радоева, *Димитър Ризов, от Битоля до Берлин (1862–1918)*, София 2014.

¹³ Томазо Титони (Tommaso Tittoni, *1855–†1931), италијански дипломата и политичар.

¹⁴ ДАС, Министарство иностраних дела (МИД), Политичко одељење (ПО), Ф-VI, Д-IV, Пов. бр. 58, *Субојић – Миловановићу*, 2. мај 1909.

¹⁵ Д. Ђорђевић, *н. г.*, 225.

¹⁶ Стефан Паприков (*1858–†1920), бугарски генерал, политичар и дипломата.

¹⁷ *ДСПКС*, књ. III, св. 5/1, бр. 178, 387–388.

¹⁸ Фердинанд од Сакс-Кобурга је, као представник познате краљевске породице, имао доста добрих породичних веза широм Европе. Као унук Луја Филипа од Француске био је у блиском сродству с немачким, енглеским и аустријским племством. Занимљиво је да је био страствен и врхунски добар ботаничар. Једна од највећих препрека за ступање на престо Бугарске је била његова припадност римокатоличкој цркви. Око њега су кружиле гласине да је увек носио рукавице како не би додиривао људе са којима се руковао голом руком, док је једна друга гласина тврдила да је купио костим византијског цара од једне путујуће позоришне дружине како би се припремио за дан када ће у решавању вековног Источног

да посети Копаоник, ради ботаничких истраживања. Бугарски монарх је такође показао интересовање да га на том путу прати српски научник Јован Цвијић. Пошто време доласка није било прецизирано, сама посета требало је до даљег да остане тајна. Иако је посету краљ Фердинанд гледао као ботанички излет, очекивао је да дође до сусрета њега и српског краља Петра.¹⁹

Влада у Београду позитивно је реаговала на вест да бугарски краљ планира посету Копаонику, те је кренула са њеном организацијом. Учињено је све да „Његово величанство као владалац братског народа буде дочекан срдечно, како то одговара пријатељским осећањима које према њему и његовом народу гаји краљ Србије, српска влада и српски народ”, писао је српски посланик Симић начелнику²⁰ краљевог кабинета Страшмиру Добровићу.²¹ Пошто је краљ Петар био лошијег здравља није могао да се придружи бугарском суверену, али је био спреман, уколико Фердинандови планови то допусте, да се с њим сретне у Београду. У знаку добросуседских и срданих односа, планирано је да бугарског краља сачека престолонаследник Александар у Нишу, где би га даље пратио на његовом путу. Пошто Цвијић није био у Београду, према плану је требало да сачека делегацију у Крушевцу, одакле би, у пратњи српских ботаничара, заједно отишли на Копаоник.²²

Вест о планираној посети краља Фердинанда Србији сачекала је Миловановића у Бечу. Он је истог момента писао влади у Београду да уколико посета бугарског краља има и политичку димензију, односно, ако бугарски монарх изрази жељу да се види са њим, да ће он моментално да се врати у земљу. Миловановић је био крајње опрезан, нарочито због чињенице да није могао знати како ће бугарски краљ реаговати. Није желео да се створи утисак да је бугарски владар „пружио руку Србији”, а да она није желела да је прихвати. Узимајући у обзир да су бугарско-српски односи у то време у знатној мери завређивали пажњу великих сила, опрезност Миловановића била је оправдана.²³

Бугарски суверен је 24. октобра специјалним возом кренуо из Софије ка Крушевцу у 12 часова, у пратњи високих војних званичника. О времену поласка обавештени су краљ Петар и српска влада.²⁴ Занимљиво је да је краљ Фердинанд иако је кренуо на пут у пратњи официра, у посету долазио у својству цивилног лица.²⁵ Пошто је монарх планирао дводневну посету,

питања Бугарској припасти Цариград. У иностранству се говорило о његовој хомосексуалности, док је међу Бугарима говорило за великог заводника жена, и ванбрачној деци коју је добио из многобројних ванбрачних афера. Видети у: Frederick B. Chary, *The History of Bulgaria*, Santa Barbara 2011, 41.

¹⁹ ДСПКС, књ. III, св. 5/II, приредио: Михаило Војводић, Београд 2014, бр. 481, 854.

²⁰ Страшмир Добровић (Страшмир Добровић, *1856–†1943), начелник Тајног кабинета краља Фердинанда и саветник краља Бориса III. Био је један од најоданијих сарадника и човек од посебног поверења кнеза, потом и краља Фердинанда, којем је верно служио од 1893. до краљеве абдикације 1918. године.

²¹ Централен државен архив Софија, (ЦДА), ф. 3к, оп. 8, ае. 1503, *Симић – Добровићу*, од 7. октобра 1909.

²² ДСПКС, књ. III, св. 5/I, бр. 482, 846.

²³ Исто, бр. 484, 847.

²⁴ ЦДА, ф. 3к, оп. 8, ае. 1503, *Симић – Добровићу*, од 10. октобра 1909.

²⁵ ДСПКС, књ. III, св. 5/I, бр. 495, 492.

због раније планираних обавеза које су га чекале у Софији, замолио је да се са Миловановићем састане у Крушевцу, на његовом повратку са Копаоника.²⁶ По доласку у Крушевац, Фердинанд је свечано дочекан од стране престолонаследника Александра, министра унутрашњих послова Љубомира Јовановића и бројних научних радника предвођених Јованом Цвијићем, уз окупљену салву људи који су желели да виде бугарског суверена.²⁷

Посета²⁸ краља Фердинанда Србији оставила је у Софији „на све политичке кругове врло силан утисак”. У разговорима са дипломатским представницима пријатељских земаља у Софији, Симићу су готово сви изјавили да су пријатно изненађени краљевом екскурзијом. С друге стране, представници Немачке и Аустроугарске држали су се прилично уздржано. Дипломате су изразиле мишљење да је ботаничка посета бугарског краља само повод за пут који је требало да означи почетак промене политике Софије према Србији и приближавање Бугарске свом западном суседу. Зато су сматрали веома важним да приликом посете дође до сусрета двојице владара и да је управо њихов лични контакт потребан за решавање свих дотадашњих несугласица. Британски посланик рекао је Симићу да треба још доста истрајности у раду на постизању бугарско-српског споразума, да би овај почетак добио и „повољан завршетак”. Међутим, од свих дипломатских представника у Софији, највише симпатија за краљев пут у Србију показао је руски представник. Он је настојао да својим утицајем дође до сусрета два владара и да, генерално, бугарско-српски односи крену узлазном путањом.²⁹

Симић је, анализирајући мотиве посете, писао Николи Пашићу из Софије да сматра како посета није условљена „срџбом” краља, већ да је више одраз „нове оријентације” за коју је бугарски краљ још раније припремао терен. Српски дипломата је такав став поткрепио чињеницом да је Фердинанд још у јуну 1909. године показао интересовање да посети Копаоник. Он је подсетио да је у то време бугарски краљ сматран у Србији за „аустријског агента”, док је Симић тврдио другачије. Фердинанд је, према речима српског дипломате, био „славољубив и честољубив егоиста који у сваком послу гледа само свој интерес”. Са Двојном монархијом сарађивао је у оној мери докле би се њени интереси поклопили са интересима његове политике. Бугарски монарх добро је схватао да су зацртани циљеви аустроугарске источне политике у супротности са интересима Бугарске, и да од Беча не може очеки-

²⁶ Исто, бр. 496, 492.

²⁷ Елена Стателова, „За българио-сръбските отношения в периода 1909–1911 г.”, *Исторически преглед*, XXV (1969), 25.

²⁸ „Копаоничка екскурзија” краља била је прворазредна вест и у јавном мњењу бугарске престонице. Општи утисак био је да је посета означила почетак поправљања односа са Србијом, те је у том тону писала и софијска штампа. Једино је лист *Прејорец* у својим текстовима уносио дисонантне тонове речима како народњачки листови попут *Мира* представљају Србе „као невинне жагањце готове да се у сваком тренутку љубе са нама и да дрече о вечитом братству”. Они су заборавили, писао је *Прејорец*, да и у време народњачких влада и „проповедника” словенске узајамности, није дошло до постизања споразума са Србима. Опозициона штампа у посети краљевој Србији, поред осуда његове раније политике према Београду, видела је и његов „излив срџбе према Бечу”, који није показао предусретљивост према неким краљевим замислима. У: *ДСПКС*, књ. III, св. 5/1, бр. 534, 898.

²⁹ Исто, бр. 510, 869–870.

вати искрену помоћ³⁰ за остваривање својих планова. У краљевом политичком резонувању наивности није било места. Добро је знао да би у заједничком вођењу балканске политике са Немачком и Аустроугарском, Бугарска служила једино као оруђе за застрашивање Турске и обезбеђивање утицаја Берлина и Беча на Порти. Доказ краљу за такву политику био је и сâм чин проглашења независности, коју је Бугарска остварила превасходно уз помоћ Русије и западних сила, и изостанак веће подршке Немачке и Аустроугарске.³¹

Поред личних мотива и сујете бугарског краља који су утицали на промену његове спољнополитичке оријентације, свакако су постојали и значајнији разлози. Св. Симић је до тих сазнања дошао у разговорима са домаћим политичким актерима и дипломатским представницима у Софији. Њему је још током маја, Стојан Данев³² саопштио како је из најближег краљевог окружења дознао да се „краљ страшно плаши” политике Беча. С друге стране, од руског посланика је у исто време, добио информацију да је добар пријем краља у Петрограду утицао да се он нађе у „русофилском расположењу”. Ова сазнања су за Симића била јасан сигнал да је краљ Фердинанд тежио да својој политици дâ нову оријентацију. „Копаоничка екскурзија” јасно је указивала правац будућег деловања. Иако су догађаји из прошлости доводили у сумњу искреност краљевих намера, није требало, по Симићу, губити из вида да је краљ Фердинанд, приликом заузимања става о овим питањима, „мотиве срца” потчинио „добро оцењеним политичким обзирима”. Стога је потребно, тврдио је Симић, уместо преговора о савезима и политичким споразумима, почети са „ситним свакодневним пословима” и њиховим решавањем крчити пут за „ближу политичку дружбу”. То се, пре свега, односило на склапање трговинског уговора и давање међусобних концесија, од којих би користи имале и Србија и Бугарска, и на смањење тензија у јавном мњењу, одбацивањем квалификација на које је краљ Фердинанд посебно осетљив. Једном када се постигне узајамно поверење, тврдио је Симић, политички савез у случају нужде може да се постигне за 24 часа.³³

Позитиван утисак након посете краља Фердинанда Копаонику, био је тема разговора министара Паприкова и Св. Симића, непосредно након пута.

³⁰ Симић је сматрао да је за незадовољство краља Фердинанда политиком Беча према Истоку постојало више узрока. Наиме, бугарски монарх јарко је желео да буде одликован чувеним аустроугарским одличјем *Toisond' or* (Златно руно). Приликом посете Будимпешти, током 1908. године, непосредно пре проглашења независности и анексије Босне и Херцеговине, Фердинанд се надао да ће му том приликом цар Франц Јозеф одликовање уручити. Међутим, то се није десило и он је незадовољан напустио Будимпешту. Стање незадовољства постало је израженије када је приликом посете Румунији аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд исто признање уручио румунском престолонаследнику. Бугарски владар је у овом чину видео „намерно унижење” које је приписивао лично престолонаследнику Двојне монархије. Између њих двојице је од раније владало обострано „неповерење и антипатија”. Краљ Фердинанд се бојао агресивних планова Франца Фердинанда, док је аустроугарски престолонаследник у њему видео „превртљивца” којем се није могло веровати. Исто неповерење бугарски краљ је имао и према барону фон Еренталу, кога је сматрао за „проводника престолонаследникових политичких планова”, у: *ДСПКС*, књ. III, св. 5/II, бр. 534, 900–901.

³¹ *Исјо*, 898–900.

³² Стојан Данев (Стојан Данев, 1858–1949), бугарски политичар, министар, председник Владе и Народног собрания. Вођа Прогресивно-либералне партије у Бугарској.

³³ *ДСПКС*, књ. III, св. 5/II, бр. 534, 901–902.

Иако је екскурзија имала искључиво научни карактер, током које није било политичких разговора, важно је да је њоме успостављен „лични контакт” између две владарске породице. Пре саме посете, сазнања краља Фердинанда о престолонаследнику Александру и краљевићу Ђорђу, била су у углавном заснована на писању не баш пријатељске штампе у Софији. Дводневна екскурзија пружила је бугарском суверену прилику да их боље упозна, нарочито Ђорђа, о коме је имао негативније мишљење. Краљ Фердинанд је Паприкову „најлепим изразима” описао престолонаследника Александра, хвалећи његову „интелигенцију, широко интересовање за сва питања, такт и љубазну предусретљивост” коју му је указивао током посете. „Србија може бити срећна што има оваквог наследника престола”, говорио је бугарски монарх.³⁴

Краљ Фердинанд оставио је позитиван утисак и на своје саговорнике у Србији. Министар Љубомир Јовановић говорио је бугарском представнику у Београду Андреју Тошеву бираним речима о бугарском краљу, док Јован Цвијић није крио одушевљење „краљевом ерудицијом и манирима” које је показао током своје посете Копаонику.³⁵

Под утицајем унапред створене слике и „интрига са стране”, које су имале подршку и у Бугарској, Фердинанд је на Србију гледао као на земљу у којој се „о њему зло мисли и о његовој глави ради”. Дочек са симпатијама који је краљ осетио и од самог српског народа у местима подно Копаоника, „гостољубље” које је осетио у дому породице Јеличић у Брусу, утицало је на краља „необично пријатно” и у њему је условило „радикални преокрет” о расположењу српског народа према њему. Стога је краљ министру Паприкову изнео утисак да ће искористити прву повољну прилику да посети Београд и сретне се са краљем Петром, због чега се „као пријатељ српско-бугарског зближења” искрено радовао.³⁶

Није прошло много времена пре него што се жеља бугарског краља остварила. Фердинанд се већ 26. новембра 1909. године, након повратка из Беча, на неколико сати задржао у Београду, где је имао незваничан пријем код краља Петра. Он је, том приликом обавио разговор и са Миловановићем и Пашићем.³⁷ Српски министар спољних послова Миловановић коначно је дочекао прилику да у директном сусрету с краљем Фердинандом, стекне јаснији утисак о његовим политичким гледиштима и о могућем повезивању Бугарске и Србије.

Миловановић је намеравао да од бугарског суверена добије нову, одређенију иницијативу о српско-бугарском зближавању, у таквом облику где би се Фердинанд истакао као „створац тог зближења”. Он је сматрао да би тим потезом бугарски краљ стекао и извесне користи за себе, поред оних које би добиле Бугарска и Србија. Миловановић је био мишљења да је тренутак посете Фердинанда дошао у време у којем се бугарски краљ озбиљно колебао у ком правцу ће окренути кормило бугарске спољне политике, према западним

³⁴ Исто, бр. 551, 921–922.

³⁵ Андрей Тошев, *Балканските войни*, Томъ пръви, Предистория и причини, София 1929, 244.

³⁶ *ДСПКС*, књ. III, св. 5/II, бр. 534, 922.

³⁷ Елена Стателова, Радослав Попов, Василица Танкова, *История на българската дипломация 1879–1913. г.*, София 1994, 408; А. Тошев, *н. г.*, 245.

силама и Русији или према Немачкој и Аустроугарској. Српски дипломата је сматрао да се у Европи „праве комбинације” које у скорој будућности могу довести у питање превласт политике Берлина и Беча на Балкану. Нарочито је по Миловановићу било важно што је након последње кризе око анексије Босне и Херцеговине, царска Русија настојала да спречи ближе повезивање Бугарске са Двојном монархијом. Поред тога, не мање битна чињеница била је та да су интереси Бугарске и Аустроугарске били у супротности, нарочито у пределу Македоније. Миловановић је био свестан да краљ Фердинанд мора „да задовољи осећај бугарског народа истичући се као представник акције балканске независности и словенске солидарности”.³⁸

С друге стране, бугарски краљ опрезно је избегавао свако ангажовање које би њему и бугарској дипломатији одузело „слободу кретања у одсудном моменту”, и које би Бугарској наметало могуће ризике који би од тог ангажовања настали. Миловановић је стекао утисак да је краљ опортуниста у толикој мери да је већ својим ставом изазивао „незадовољење према себи”. Интересе бугарског народа и сопствене интересе, бугарски краљ није желео да подреди склапањем савеза са Србијом, јер би на тај начин „затворио себи врата” према Аустроугарској и Немачкој. Поред тога, Фердинанд није могао да стави на страну интересе Русије и западних сила на Балканском полуострву. Зато није хтео да „прави савез са Србијом”, не желећи у датом тренутку да привлачи превелику пажњу међу великим силама, већ је оставио као могућност склапање савеза у случају потребе. Тиме је краљ Фердинанд желео да осигура примарни интерес своје државе, да истакне себе као „иницијатора и поборника таквих тежњи”, чиме би „сузбио неповерење према себи” и повратио углед у Петрограду, међу словенским народима и код Великих сила. Најбољи начин за спровођење таквог плана, по Миловановићу, био је састанак са српским краљем, на српској територији, у којем би се „оставило места овим комбинацијама”. Том циљу је требало да послужи и пређашња посета бугарског краља Копанику.³⁹

Бугарског краља на београдској станици дочекао је краљ Петар, у друштву престолонаследника Александра и Миловановића. Посета бугарског краља изазвала је велику пажњу међу становништвом Београда. На дан посете у граду се осећала „живост”, док је „свет журио железничкој станици и скупљао се пред Двором и у кнез Милошевој улици да види бугарског краља Фердинанда”: „Око 2 часа после подне пред железничком станицом било се скупило неколико хиљада душа. Жандарми у парадним униформама: коњаници и пешаци, одржавали су ред пред железничком станицом и у кнез Милошевој улици, јер се радознали свет тискао да заузме што боље место”.⁴⁰

Након тог дочека краљ Фердинанд је заједно са својим домаћинима и бугарским дипломатским представником Тошевим отишао на Двор. Пријему на Двору придружио се и Никола Пашић. Иако релативно кратак, боравак бугарског владара у Београду био је садржајан. На железничку станицу Фердинанд је стигао у 14:40, а за Бугарску је кренуо већ у 18:55 часова. Већ

³⁸ ДАС, ММ, Ф-XXVI, 16. XI 1909, *Краљ Фердинанд у Београду* 12. XI 1909, 1–2.

³⁹ *Истио*, 3.

⁴⁰ „Краљ Фердинанд у Београду”, *Политика*, бр. 2093 (13. новембар 1909), 2.

на самој станици бугарски краљ показао је велико интересовање за сусрет, што су Миловановићу и раније потврдили Ризов и Тошев, приликом њихових сусрета. Сама чињеница да је бугарски краљ Миловановићу посветио сат и по времена за разговор говорила је о поштовању које је бугарски владар имао према српском министру.⁴¹

Вођен уз чај, у опуштеној и пријатној атмосфери, разговор је отпочео питањем бугарског краља Миловановићу о утисцима које је стекао на његовом последњем путу у западним престоницама о „балканским стварима” и осталим актуелним питањима везаним за југоисток континента. Одговарајући на краљево питање, Миловановић је истакао да „Европа жели мир и да ту своју жељу у свакој прилици на првом месту истиче”. С друге стране, она се за мир и боји, те да постоји „велика потреба” да се он очува. Бојазан за мир, с једне стране, била је последица изгубљеног поверења међу силама, док се с друге стране показало да су сва права била илузорна ако иза њих не стоји „довољна сила”. Европа нема „сталну политичку организацију” која би бранила права слабијих од тежњи и амбиција појединих великих сила да своје интересе остваре „директним атаком” на њих, поручио је Миловановић. У првом реду, као „агресивни чинилац” у Европи мислио је на Аустроугарску, пошто она није успела да анексионом кризом ликвидира „жеље балканске политике”, већ је криза представљала само једну етапу ка њеној „превласти” над Балканским полуострвом.⁴²

Од агресивне политике Аустроугарске не треба страховати, говорио је Миловановић, све док на Балкану траје *status quo*. Међутим, сваким даном све више се „губи вера” у могућност очувања таквог стања, о чему је најбоље сведочио стање у Османском царству. Монархија би могла да искористи то стање и настави продор ка Истоку чиме би угрозила независност Балканског полуострва. Управо стога, државе Европе које желе да спрече „аустроугарску инвазију” посвећују пажњу и „концентришу своје интересе” на Београд и Софију. Да би се на те силе могло утицати, био је потребан заједнички рад и Србије и Бугарске по том питању, а не њихова међусобна подвојеност.⁴³

Краљ Фердинанд се, поред интересовања за ставове западних сила и Аустроугарске, распитивао и о односу Србије према Османском царству, нарочито према Румунији. Говорећи о односима са Османским царством, Миловановић је краљу одговорио да је у Цариграду исказано „неповерење” поводом доласка бугарског краља у Београд. С друге стране, Србија је морала да одржава добре односе са Портом због трговине, и због чињенице да Европа још увек није „изгубила веру” у њу. Што се тиче односа Србије и Румуније, Миловановић је краљу Фердинанду рекао да су односи између две државе добри, али без велике „узајамности интереса”. С друге стране, српски министар изнео је мишљење по којем сматра да Румунија није вољна да се веже са Немачком и Аустроугарском савезничким уговором и војном конвенцијом и да није „инфериорна политици њиховој”. Без обзира на ту чињеницу, Румунија жели да одржи „срдачан” однос с њима и да се приближи,

⁴¹ ДАС, ММ, *Краљ Фердинанд у Београду* 12. XI 1909, 4–5.

⁴² *Истио*, 5–6.

⁴³ *Истио*, 6.

што је више могуће, „њиховом становишту”. У току последње кризе, Румунија није „емотивно” гледала на проблем Србије, али није желела ни да буде увучена у сâм ток догађаја. Што се тиче румунског народа, његове симпатије су биле на страни Срба, док је влада, због блискости са Бечом и „уплашености”, гледала да изађе у сусрет Бечу, „више него што је требало”. Миловановић је краљу изјавио и то да има „знакова” руско-румунском зближавању, и да сматра да ће, након смрти краља Карола, то зближавање постати интензивније.⁴⁴

Током кратке посете Београду бугарски монарх је разговарао појединачно и са краљем Петром и са Пашићем. Са Миловановићем је тај разговор текао нешто дуже него са осталом двојицом саговорника. Једна од незаобилазних тема била је однос Османског царства са суседним државама, где су се Миловановић и краљ Фердинанд сложили да треба „рачунати на скори слом у Турској”. Миловановић је ставио акценат управо на ту „евентуалност”, због чега је споразум између Бугарске и Србије био „најпотребнији”. Једино је постизање споразума између Бугарске и Србије и њихова заједничка акција била брана од „претендената на турско наслеђе, који хоће да се богате” на рачун „природних наследника”. У Европи се обманују, и „сами себи уливају наде”, да ће се Турска одржати, јер на Балканском полуострву не виде „никакву отпорну снагу” страној „инвазији”, уколико се она буде одржала. Бугарска и Србија заједно би представљале потребну снагу, тврдио је Миловановић. Међутим, два суседа „нити представљају ту заједницу, нити дају наде” да ће до искреног договора и доћи. Уколико се два народа сложе, на њих ће се „пренети интересовање” великих сила које се тренутно указује Турској. Једино тада ће Београд и Софија „политички господарити судбином Балканског полуострва”.⁴⁵

Миловановићеву констатацију бугарски краљ је примио са опрезом, јер је сматрао да је Русија још увек „немоћна”, а Аустроугарска „неповерљива”. Управо зато, надовезао се Миловановић, треба се бојати да противници интереса балканских народа не извуку корист из могућих дешавања у Турској. Зато је битно да Бугарска и Србија раде једна за другу, на одбрани „својих и општих балканских интереса”, пре свега од „туђинских захватања”. Миловановић је изразио бојазан да је прва мета „туђинске инвазије” Новопазарски санџак и да би његово заузимање од стране Аустроугарске било исто тако фатално за Бугарску, као и за Србију. Краљ је одговорио да је он увек био противник заузимања било ког дела Балканског полуострва од стране „туђинске силе” и да је увек бранио принцип – „Балкан балканским народима”, као први „политички принцип за све балканске државе”. Што се тиче Новопазарског санџака, Фердинанд је уверавао свог саговорника да Србија може сматрати „бугарске интересе потпуно солидарним са српским” и да је уверен да би заузимање Санџака од стране Двојне монархије била „непосредна опасност и за независност Бугарске”.⁴⁶

Бугарски суверен је направио дигресију у разговору изневши став да је потребно утицати на штампу како би и она деловала у „духу пријатељског

⁴⁴ *Исџо*, 8–9.

⁴⁵ *Исџо*, 9–10.

⁴⁶ *Исџо*, 10–11.

зближавања”. Фердинанд је посебно био осетљив на писање српских новина, како је рекао, које су се према њему понашале „непријатељски”. Миловановић је упутио извињење краљу, уз признање да на одређене листове „који не црпе своје инспирације у српским интересима” не може да утиче. Што се њега лично тиче, рекао је, он је увек био против „неправедних оптужби” против бугарског краља, јер је он једини у Бугарској био у стању да одговори на задатак и да се ослободи од „претензија” Двојне монархије. Ласкање Миловановића очигледно је пријало краљу који је, потврђујући његове речи, изјавио да рачуна на важност постизања српско-бугарског споразума. Сматрајући да је у том тренутку била добра прилика, Миловановић се надовезао на краљеве утиске и изјавио како сматра да би можда прерано било, али и временски ограничено, да се „претресе” македонско питање, али да је нужно да се утиче да престане „убилачка борба” у Македонији и да се „утакмица води на културном пољу”. Краљ се сложио да треба „једновремено” реаговати са обе стране да до тога и дође. Као један од предлога сарадње, који је бугарски краљ желео да чује, било је и економско питање, односно јачање економских веза између две државе, које би водило потписивању трговинског уговора на што широј основи.⁴⁷

У својим белешкама након састанка, Миловановић је изнео импресије о бугарском краљу које је стекао у разговору с њим. Краљ Фердинанд је на свог саговорника оставио утисак отмене, господске појаве, велике интелигенције и искуства, са урођеним даром за политику. За Миловановића је краљ био „потпуни егоиста без принципа и предрасуда, са врло мало скрупула”. На његово пријатељство и „симпатије” се „не би смело рачунати” ни у личним, а нарочито у политичким односима. Међутим, Миловановић је сматрао да су „антипатије” у стању да утичу на његов рад, што је, по њему, била „прва слаба страна” краља, која „потиче из сујете”. Друга слаба страна му је била „недовољно куражи”: „Он је политички играч који са малим улогом тражи много да добије”. Зато, по Миловановићу, од њега не треба очекивати да се заложи за ризична решења, осим ако га на то не „нагна лична опасност”. С друге стране, „оно што се може од њега очекивати” треба започети на начин „да се његова сујета не повреди” и да се „истицању његове индивидуалности остави широко места”. Када жели да буде љубазан, краљ то и уме и тада у „себи има нечега мормонског”, што је показао према свима у својој посети Београду. Миловановић је стекао утисак да је краљ имао намеру да га „задобије и очара”, што се видело већ при првом контакту на железничкој станици. И касније, у засебном разговору на чајанци, то се потврдило. Приликом разговора упућивао је комплименте Миловановићу, а и сам је „врло задовољно” реаговао на комплименте које је добијао од њега. И на самом испраћају за Софију, са станице, краљ се поздравио са Миловановићем на начин „посве пријатељски”.⁴⁸

Након краљеве посете Миловановић је размишљао о побудама које су водиле Фердинанда да посети Београд. Из разговора је закључио да циљ посете није био формирање савеза са Србијом. С друге стране, циљ није био

⁴⁷ *Исјо*, 11–12.

⁴⁸ *Исјо*, 12–13.

ни ангажовање да Бугарска прихвати било какве обавезе према Србији, које би дале бугарској политици одређени „правац пријатељства” и везале њене будуће циљеве са српским. Општи закључак до кога је Миловановић дошао био је да краљ Фердинанд није желео да се „везује док не мора”⁴⁹, или док не буде видео непосредну корист од такве иницијативе од стране великих сила. Краљ је, бележи Миловановић, следбеник политике „слободних руку”, коју је непрекидно „врло окретно и врло успешно” спроводио. Фердинанд се одређивао на „коју ће страну” тек кад се могло „јасно видети која страна држи батину у руци” и одакле је могло бити „награде и користи”. Посебне потребе којима се кретала бугарска политика, биле су као „створене” за таква „маневрисања” бугарског краља. Русија је, примећује Миловановић, била наклоњенија Бугарској него било којој балканској држави, сматрајући је као „своју творевину” и радила је на очувању њених тековина. С друге стране, Фердинанд је своје напоре посветио „задобивању” Аустроугарске и Немачке, како оне не би стале на пут „бугарским народима и тековинама”. У том послу он није имао „никаких скрупула”, што се најбоље видело на примеру Србије, „којој се приближавао и с којом се завађао како му је кад требало за своју ствар” код Аустроугарске. Како с једне стране непосредни интереси Бугарске, који су требали да се остваре у оквирима Берлинског уговора, пре свега проглашење независности након уједињења, нису били у „спрези” са интересима Двојне монархије, тако је с друге стране Фердинандово држање „служило” Бечу против Београда. Бугарска и Аустроугарска су се „пријатељски подржавале” и заједнички развијале ову акцију.⁵⁰

Заједничке акције Аустроугарске и Бугарске, Русија је са „задовољством санкционисала”, напомиње Миловановић. Руска балканска политика је „изгубила средства за акцију” својим ангажовањем на Далеком истоку, и нешто раније, постизањем споразума са Двојном монархијом, 1897. године. На тај начин је препустила превласт политици Беча на Балканском полуострву и Фердинандова „тековина”, независна Бугарска, је „добила паралелно и солидарност” са анексијом Босне и Херцеговине од стране Беча. Међутим, након анексије и проглашења независности, ствари су се битно измениле. Русија се вратила својој балканској политици и остваривању својих интереса на том простору. Тада је, сматрао је Миловановић, постало за краља Фердинанда „немогуће солидарисати се са Аустроугарском уз благослов Русије” и са надом да ће Русија то „кроз прсте гледати и опростити”. Проблем за Бугарску представљала је и чињеница што би незадовољство Русије уједно значило и незадовољство западних сила.⁵¹

Руски програм и програм западних сила, напомиње Миловановић, подржавали су политику – „Балкан балканским народима”, док су, с друге

⁴⁹ Након посете краља Фердинанда Београду, у разговору са британским дипломатским представником Вајтхедом, Миловановић је саопштио свом саговорнику да је његов општи утисак био да је бугарски краљ „нако брижљиво избегавао било какав обавезујући ангажман”, очигледно желео да побољша односе између две земље до те мере да, уколико се покаже потреба за сарадњом, она може бити остварена „без одлагања или сметњи”. У: *British Documents on the Origins of the war 1898–1914, Vol. IX, The Balkan Wars*, edited by G. P. Gooch and H. Temperley, London 1933–1934, 1, 90.

⁵⁰ ДАС, ММ, Краљ Фердинанд у Београду 12. XI 1909, 13–14.

⁵¹ Исто, 14–15.

стране, Немачка и Аустроугарска спроводиле политику даљег продора на Исток, која је својим крајњим циљевима претила и Бугарској. Краљ Фердинанд је дакле, морао рачунати на то да Бугарска треба да буде спремна у потпуности, чим се за то укаже потреба, да се политички солидарише са Србијом. Зато је, како понавља Миловановић, његова посета Копаонику и Београду требало да послужи том циљу. Краљ је, „дајући Србима доказ пријатељства и истичући себе у први ред”, желео да се представи као иницијатор споразума са Србијом.⁵²

Две посете бугарског краља Фердинанда Србији крајем 1909. године представљале су значајан корак ка интензивирању односа између два балканска суседа. Иако њихов основни циљ није било склапање формалног политичког савеза између Софије и Београда, оне су допринеле јачању међусобних веза, нарочито на нивоу владарских династија. Ипак, сложене спољнополитичке прилике на Балкану, супротстављени интереси великих сила, као и узајамно неповерење, и даље су представљали препреку чвршћем и конкретнијем зближавању. Бугарски монарх је, водећи политику балансирања између интереса Беча и Берлина с једне, и Русије и западних сила с друге стране, остављао утисак непоузданог партнера. Тога је био свестан и Миловановић, кључни творац српске спољне политике и један од најистакнутијих поборника српско-бугарског савеза. Он је, узевши у обзир утиске из разговора са бугарским краљем поставио питање: може ли Србија да прихвати такву „игру” краља Фердинанда? Миловановић је сумњао у искреност намера бугарског краља, и истовремено је размишљао какве би мере „ваљало предузети” како би се Србија заштитила од опасности које би из такве комбинације могле проистећи. Српски дипломата био је свестан да у датом тренутку није било могуће „добити више од Фердинанда”. Као државник који је увек реално сагледавао ситуацију, схватао је да Србија мора да се задовољи „оним што нуди” бугарски краљ и да ради „свим силама и у свим правцима” да се додатно ојачају везе између Бугарске и Србије. С друге стране, као поборник вођења алтернативних праваца у спољној политици, Миловановић је радио да Србија има „отворене и друге путеве”, према другим државама. Под тиме је превасходно мислио на одржавање добрих односа са Турском. Никако не треба дозволити, упозоравао је Миловановић, док се не стекну услови за формирање бугарско-српске заједнице, да Бугарска буде у бољим односима са Турском од Србије, нити да се она „на рачун Србије” са Аустроугарском договори. Србија не сме играти на једну, „бугарску карту”, док Бугарска у игри има више опција. Зато је Миловановић, још док је краљ Фердинанд био у Београду, послао депешу у Цариград да се Порти објасни да „између Србије и Бугарске нема савеза, и да са Фердинандом о томе није било речи”, као и да Србија своје пријатељство са Турском не би „жртвовала никаквим споразумом” са Бугарском или са неком другом државом.⁵³ Од тог тренутка је Миловановић свој дипломатски рад усмерио ка приближавању Турској, што ће у наредној, 1910. години, постати главни спољнополитички циљ његовог дипломатског деловања.⁵⁴

⁵² *Истџо*, 15–16.

⁵³ *Истџо*, 16–17.

⁵⁴ Д. Ђорђевић, *н. г.*, 226–227.

NENAD ANŽEL, Ph.D.

Jagodina, Serbia

E-mail: nenad.anzel@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-3019-0136>

TWO VISITS OF THE BULGARIAN KING FERDINAND TO SERBIA IN THE AUTUMN OF 1909

SUMMARY: At the beginning of the twentieth century, complex international circumstances prompted Serbia and Bulgaria to intensify their efforts to reach a political agreement. Faced with the aggressive policy of Austria-Hungary, Serbia sought to secure greater stability in its foreign policy, while Bulgaria simultaneously attempted to protect itself from the threats posed by the Ottoman Empire. Increased diplomatic activity, initiated in 1904, led to the conclusion of an alliance in July 1905, which, however, never came fully into effect in practice due to unresolved disputes, primarily concerning the question of Macedonia. Following the annexation of Bosnia and Herzegovina in 1908 and the growing fear of the expansionist aspirations of the Dual Monarchy, relations between the two states gradually became closer. In early 1909, the Serbian Minister of Foreign Affairs, Milovan Milovanović, visited Sofia, followed by two visits of the Bulgarian monarch to Serbia in the autumn of the same year. These diplomatic activities represented a significant step toward the intensification of interstate relations. Although the visits of the Bulgarian King were not intended to result immediately in the conclusion of a formal political alliance between Sofia and Belgrade, they nevertheless contributed to strengthening mutual ties, particularly at the level of the ruling dynasties. However, the complex political situation in the Balkans, the conflicting interests of the Great Powers, and the prevailing mutual distrust continued to hinder a deeper and more concrete rapprochement. This paper is largely based on research conducted in the personal collection of Milovan Milovanović, preserved in the Archives of Serbia in Belgrade, as well as on published archival sources, especially Documents on the Foreign Policy of the Kingdom of Serbia 1903–1914, published by the Serbian Academy of Sciences and Arts.

KEYWORDS: King Ferdinand; Milovan Milovanović; Bulgaria; Serbia; political agreement